

DOI: 10.46352/23036974.2024.81

UDK/UDC: 327(410:497.6)“18”

94(497.6)“18”

Izvorni naučni rad / Original scientific paper

Primljen / Received: 28. 9. 2024.

Prihvaćen / Accepted: 9. 11. 2024.

EDIN RADUŠIĆ*

Britanci i Hadži Lojo (Funkcija Hadži Loje u britanskoj politici dokazivanja tolerancije u Bosni)

Apstrakt

Konzuli i drugi službenici Britanskog konzulata u Bosni i Hercegovini, od početka njegovog rada 1857. do kraja istočne krize 1875–1878, bili su mišljenja da osmanske reforme mogu donijeti pravnu i društvenu jednakost između kršćana i muslimana. Prema njihovom uvjerenju, naslijeđena tolerancija u Bosni bila je dobra osnova za napredak u tom pravcu. Slučajevi netolerancije i nasilja bosanskih muslimana nad kršćanima pripisivali su se fanatičnim pojedincima. Koristeći britansku konzularnu građu, ovaj rad pokazuje kako je britanski konzulat u Bosni koristio Saliha Vilajetovića, poznatijeg kao Hadži Lojo, da dokaže da su pojedinačni slučajevi netolerancije i nasilja nad kršćanima izuzetak, a ne paradigma u muslimansko-kršćanskim odnosima u Bosni.

Ključne riječi: Britanski konzulat u Bosni, Velika Britanija, Bosna i Hercegovina, Hadži Lojo, hrišćani, muslimani, tolerancija, nasilje.

Abstract

The consuls and other officials of the British Consulate in Bosnia and Herzegovina, from the beginning of its work in 1857 until the end of the Eastern crisis of 1875-1878, were of the opinion that the Ottoman reforms could bring legal and social equality between Christians and Muslims. According to their conviction, the inherited tolerance in Bosnia was a good basis for progress in this direction. Cases of intolerance and violence committed by Bosnian Muslims against Christians were attributed to fanatical individuals. This paper shows how the British consulate in Bosnia had been using Salih Vilajetović, better known as Hajji Loyo, proving that individual cases of intolerance and violence against Christians are the exception, not the paradigm, in Muslim-Christian relations in Bosnia.

Keywords: British Consulate in Bosnia, Great Britain, Bosnia and Herzegovina, Hajji Loyo (Hadjji Lojo), Christians, Muslims, tolerance, violence.

* Edin Radušić, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Franje Račkog 1, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina, e-mail adresa: edin.radusic@ff.unsa.ba

* * *

Velika Britanija je u skladu sa svojim imperijalnim interesima, za razliku od većine ostalih velikih sila, pogotovo Rusije, u prvoj fazi proklamiranja i provođenja osmanskih reformi, stajala na stanovištu da se Osmansko Carstvo može transformirati prema evropskom modelu i reformirati državu koja će oblikovati društvo i društvene odnose bazirane na principima slobode i jednakosti. Britance, kao i ostale nosioce političke moći u evropskim hrišćanskim velikim silama, uostalom, kao i evropsku javnost, posebno je u vezi s osmanskim reformama interesiralo pitanje pravnog i društvenog izjednačavanja hrišćana i muslimana. U definiranju položaja hrišćana i odnosa u trouglu osmanska vlast – muslimani – hrišćani te u davanju ocjene mogućnosti uspjeha osmanskih reformi očekivano je, odmah nakon uspostave konzularne službe u ovoj osmanskoj pokrajini 1857. godine, uzeo učešća i Britanski konzulat u Bosni. Važno je napomenuti da su odnosi i utjecaji na relaciji Foreign Office – Britanski konzulat u Bosni bili dvosmjerni. Osnovni pravci britanske politike u Istočnom i Bosanskom pitanju¹ utjecali su na diskurs izvještavanja britanskog bosanskog konzulata, a izvještaji britanskog konzulata iz Bosne, posebno dugogodišnjeg konzula Williama Richarda Holmesa (1860–1877), imali su određenog utjecaja na profiliranje ukupne britanske istočne politike.²

Izvještaji britanskog konzulata iz Sarajeva svjedoče da je ovaj konzulat uglavnom pratio dominirajući diskurs britanske vanjske politike po kojemu osmanske reforme mogu polučiti pozitivan rezultat.³ Ovaj opći diskurs je u Bosni bio

¹ U historiografskoj literaturi sintagma bosansko pitanje uglavnom se veže za aneksiju 1908. i aneksionu krizu 1908–09. Bosansko pitanje se na političkoj sceni javlja, kao dio istočnog pitanja, od sredine 19. stoljeća, a pogotovo od početka ustanka 1875. godine. Specifičnosti Bosne kao što su skoro podjednak broj kršćana i muslimana, evropsko slavensko porijeklo domaćeg slavenskog stanovništva, granični važan geostrateški položaj Bosne, velika zainteresiranost Austrije / Austro-Ugarske specifično za ovu zemlju, važnost Bosne u nacionalnim i državnim ideologijama susjednih zemalja i različite izrastajuće političke volje domaćih vjerskih grupa / naroda bili su dovoljno snažni argumenti da bosansko pitanje kao dio istočnog pitanja ima poseban status u međunarodnoj politici. Ne navodeći sve gore pobrojane argumente za "postojanje" bosanskog pitanja u naznačenom periodu Seton Watson je još 1931. naveo da Bosna i njeno pitanje imaju posebno mjesto unutar Istočnog pitanja. Seton Watson 1931, 3.

² U više objavljenih radova sam u kontekstu britanske istočne politike predstavio britansku politiku u bosanskom pitanju od uspostave konzulata u Sarajevu 1857. pa do kraja 1878. godine. Najsistematičnije u knjizi *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici*. Radušić 2013.

³ Između 1834. i 1839. godine integritet Osmanskog Carstva definitivno je postao dio britanske vanjske politike. U viziji tvorca takve politike lorda Henry J. T. Palmerstona opstanak Osmanskog Carstva bio je direktno povezan s britanskim prosperitetom i očuvanjem ravnoteže snaga na evropskom kontinentu. Palmerston, tada britanski ministar vanjskih poslova, bio je čvrsto uvjeren da Osmansko Carstvo nije

dograđen činjenicama i pratećom naracijom postojanja i opstajanja međusobne tolerancije među domaćim muslimanima i hrišćanima – istokrvnom braćom povezanom stoljećima suživota i međusobnim ekonomskim interesima. Čak kada se radilo o posebno proskribiranim čiflučkim odnosima u izvještajima britanskog konzulata iz Bosne dominira slika koja svjedoči da međusobni interes dominira nad relacijom moć – podređenost.⁴ To nije značilo da britanski konzuli, vicekonzuli i drugačije rangirani službenici u britanskom konzulatu nisu zamjećivali probleme u provođenju reformi, posebno u procesu postizanja jednakosti hrišćana s muslimanima. Ili još pogubnije po britansku političku orijentaciju u ovom pitanju – da se dešavaju akti ugnjetavanja i nasilja nad hrišćanima u Bosni i Hercegovini.⁵

Bez obzira na sve izazove te vrste do pred sami kraj ustanka u Bosni i istočne krize 1875–1878. godine, depeše i izvještaji britanskog konzulata ostaju postojani u dokazivanju prevladavajuće tolerancije u Bosni i sposobnosti Osmanskog Carstva da postojeću i prepoznavanu toleranciju može podići na razinu jednakosti. Istina, kako je vrijeme prolazilo, ubijeđenost u takav razvoj situacije je pomalo slabila. Konzularnim izvještajima predstavljali su se različiti akteri i situacije koje su sprečavale dostizanje poželjnog ishoda provođenja reformi.

na samrti i da se Osmanlije pod povoljnim okolnostima mogu oporaviti i ponovo postati ugledna sila. "This was undoubtedly one of the Foreign Secretary's aims, for Palmerston did not believe the Turkish state 'a sapless trunk', 'a dead body'. If Turkey could have 'ten years of peace,' there is no reason whatever why it should not become again a respectable power, ..." Bailey 1942, 177; Steele 2014, 45–46. Vidi i: Karpát 2002, 491, 503–504. Britanci su oporavak Osmanskog Carstva vidjeli putem reformi. Postoje mišljenja da je britanski ambasador u Carigradu Stratford Canning bio "izvorni sponzor" Hatšerifa od Gülhane iz 1839. godine. Bailey 1942, 186. Uporedi sa: Cunningham 1993, 116. Stav vladine britanske politike o mogućnostima reformiranja Osmanskog Carstva drastično će se promijentati tek s lordom Salisburyem počevši od kraja 1876. godine. On je smatrao da je potpuno pogrešno bilo uvjerenje Palmerstona i Clarendona o mogućnosti reformiranja i progresa Osmanskog Carstva. Seton Watson 1972, 153. Detaljnije u: Steele 2001, 127–140. O različitim aspektima i akterima britanske politike prema Osmanskom Carstvu u periodu reformi vidi i: Harris 1936; Seton Watson 1937; Iseminger 1968; Bourne 1970; Jelavich 1973; Millman 1979.

⁴ Holmes je u depeši od 13. maja 1867. godine u tom duhu istakao "da su muslimani i hrišćani isti narod i da su njihovi međusobni interesi blisko povezani. I praktično, to bi bilo samoubistvo za dio muslimana jer sav poljoprivredni posao na imanjima muslimanskih zemljoposjednika obavljaju hrišćani, i uopće, oni žive zajedno u veoma prijateljskim odnosima." *FO 195/805*, Holmes – Lyonsu, Sarajevo, 13. maja 1867, No. 8. Više o britanskom konzularnom diskursu o toleranciji u Bosni vidi u: Radušić 2014.

⁵ Takvi slučajevi su, prema izvještajima Britanaca, bili češći u turbulentnim vremenima ustanaka. *FO 195/625*, Zohrab – Bulweru, Sarajevo, 13. marta 1860, No. 14. U toku Istočne krize 1875–1878. godine više puta su Freeman i Holmes izvještavali svoje nadređene o nepravednom tretmanu hrišćana u Bosni i aktima nasilja nad njima. *FO 78/2620*, Holmes – Derbyu, Sarajevo, 14. marta 1877, No. 12, Political; *FO 78/2620*, Holmes – Derbyu, Sarajevo, 4. maja 1877, No. 39, Political. Opširnije o tome u: Radušić 2013, 126–127. i 285–286.

Veliki dio krivice je prebacivan na politiku i agente politike prema Osmanskom Carstvu neprijateljski nastrojenih velikih sila (Rusije i Austrije / Austro-Ugarske) i susjednih autonomnih kneževina (Srbije i Crne Gore).⁶ I jedni i drugi su, u britanskom razumijevanju i predstavljanju stanja stvari, težili progonu Osmanskog Carstva i "Turaka" iz Evrope i prekrajanju političke karte Balkana. No, bilo je krivice, kako su primjećivali i izvještavali britanski konzularni službenici iz Bosne, također, u osmanskoj državnoj administraciji i naslijeđu državnog sistema i ideje organizacije društva i društvenih odnosa iz klasičnog, predreformskog razdoblja. Primjećivan je i nesklad između težnje da se popravi životni standard stanovništva i potrebe za nedostajućim novcem kako bi se dostiglo takvo stanje. Taj put se morao prebroditi, nije se njime moglo prošetati.

Kada je riječ o unutarbosanskim odnosima u osnovi ostajanja na diskursu dokazivanja prevladavajuće tolerancije, uz priznavanje pojedinačnih slučajeva ugnjetavanja, netolerancije i nasilja nad i prema hrišćanima, Britanski konzulat se koristio i metodom "dežurnih krivaca". Jedan, vjerovatno najvidljiviji krivac, bio je Salih Vilajetović, poznatiji kao Hadži Lojo. Čovjek koji se rodio u Sarajevu 1834. a umro u Meki 1887, hafiz, imam, mualim, vjeroučitelj i hadžija, narodni tribun,⁷ kiridžija, radnik u kamenolomu, trgovac duhanom i krojač, krupna ljudina koja se hrvala s medvjedom ("herkulskog rasta i divovske snage"), islamski fanatik koji je hrišćane "stavljao na pripadajuće mjesto", protjerivan pa se vraćao u rodni grad, čovjek koji je stao pred "Švabu" te motivirao i tjerao druge da stanu pred njega, izgubio nogu, robijao u Terezinu, odlučio da alternativa za život rodnom Sarajevu može biti samo sveto mjesto Meka.⁸ I štošta još. Većina

⁶ O tome više u: Radušić 2008.

⁷ Švicarac doktor Jozef Koetschet (Grellingue, 14. 2. 1830 - Sarajevo, 22. 7. 1898) veoma blizak osmanskim vlastima u Bosni i odličan poznavalac prilika u ovoj zemlji, opisujući dešavanja nakon vijesti o austrougarskom okupacionom mandatu, nazvao je Hadži Loju narodnim tribunom. Koetschet 1905, 80. Zanimljiv pogled na Koetschetovu službu u Osmanskom Carstvu i Bosni te ocjenu njegove pune integriranosti u Sarajevu vidi u: Auberson 2008, 219-236.

⁸ Inače, Hadži Lojo je zbog svog nemirnog duha, buntovništva, neprimjerenog ponašanja, radikalizma, fanatizma i, posebno, veoma važne uloge u pokretu otpora austrougarskoj okupaciji privlačio pažnju brojnih tvoraca tekstova o Bosni krajem osmanske vlasti: od političkih i drugih aktera njegovog doba pa sve do profesionalnih historičara i drugih zainteresiranih za prošlost najnovijeg vremena. Hadži Loju su na različite načine i sa različitim pobudama tretirali strani konzuli, ljetopisci, putopisci, memoaristi, profesionalni historičari, književnici, novinari, razni ljubitelji prošlosti. U saglasnosti s glavnom temom ovog rada pomenut ću samo neke memoarske/poluhistorijske tekstove savremenika i najvažnije historiografske tekstove. Od savremenika izdvajam: Koetschet 1905; Koetschet 1909; Martić 1906; Baltić 2003; Popović 1897; Popović 1906; Živković, M. 1890; Patin 1992; Pelagić 1953; Mackenzie / Irby 1877, a od historiografskih tekstova: Die Occupation 1879; Čubrilović 1930; Kreševljaković 1937;

od navedenog o Hadži Loji je dokazivo, ponešto nije. Ali ukupni dojam je bio dovoljan da Hadži Lojo postane pogodan lik za paradigmu barbarskog Istoka nesposobnog za promjene i prihvatanje (zapadne) civilizacije.⁹

Za Britance u Bosni Hadži Lojo i njegovi postupci u javnosti bili su idealni za dežurnog krivca, onoga koji će svjedočiti izuzetak od pravila – netoleranciju od tolerancije. Hadži Lojo je u izvještajima Britanaca oslikan mračnim bojama nazadne prošlosti.¹⁰ Ako bezrezervno povjerujemo Britancima on je islamski fanatik, okrutni turčin, fanatični derviš, kabadahija, razbojnik, uvjerljivi govornik i vođa fanatizirane siromašne sarajevske ulice.¹¹ Ako sagledamo u cjelini, a detaljno, kako su Britanci izvještavali o postupcima Hadži Loje i kako su ga portretirali, te grupiramo poruke koje su o Hadži Loji i u vezi s Hadži Lojom poslane iz britanskog konzulata u Sarajevu, možemo zaključiti da je ova ličnost imala višestruku namjenu u opravdanju ispravnosti britanske politike u Bosni. Fokus u isticanju osobina i postupaka Hadži Loje se vremenom mijenjao i djelimično dograđivao, ali je Hadži Lojo u britanskoj naraciji uvijek ostajao s one strane granice povučene između dobra i zla. Počinje se s predstavljanjem Hadži Loje kao islamskog fanatika i razbojnika, a ta se tvrdnja vremenom osnažuje novim dokazima. On se koristi i u funkciji argumentacije britanskog prijedloga da je potrebno Britancima omiljenog valiju Šerif Osman-pašu ponovo postaviti za bosanskog vezira ili imenovati nekog drugog koji je jednako odlučan i reformama

Skarić 1937; Ekmečić 1960; Petrović 1978; Ekmečić 1979; Tepić 1988; Kreševljaković 1991; Bencze 2005; Donia 2006; Radušić 2013; Grandits 2023. I u novije vrijeme Hadži Lojo je predmet interesiranja. Vidi: Husić 2022.

⁹ Ovakva slika Hadži Loje bila je predstavljena i od austrijske štampe u periodu bosanskog otpora austrougarskoj okupaciji. U satiričnom bečkom listu *Kekeriki* dehumanizirani crtež Hadži Loje i prikaz uglađenog generala Filipovića bili su praćeni natpisom: "Šteta je svake kapi prolivene krvi za pacifikaciju jednog naroda koji se radije podvrgava turskom vagabundu i pljačkašu poput Hadži Loje negoli čovjekoljubivom zapovjedniku civilizirane velike države." Damjanović 2017, 201.

¹⁰ Vrijedan doprinos poznavanju izvještavanja Britanaca iz Bosne u periodu priprema za otpor i otpora austrougarskoj okupaciji dao je Miloš Ković. On je priredio i u transkripciji objavio izvještaje privremenog britanskog konzula u Bosni E. Freemana poslane iz Sarajeva u periodu od 28. 6. 1878. do 22. 8. 1878. Ković 2011. Prije njega je Hamdija Kapidžić s njemačkog preveo i objavio prevod Freemanovog izvještaja iz Sarajeva od 3. avgusta 1878. godine. Kapidžić 1963. Od objavljenih izvora u kojima se nalazi veliki broj podataka o Hadži Loji treba izdvojiti zbirku izvora *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. godine*. Gavranović 1973.

¹¹ FO 195/950, Holmes – Elliotu, Bosna Serai, 6. oktobra 1871, No. 22; FO 195/950, Freeman - Elliotu, Bosna Serai, 8. marta 1872, No. 5; FO 195/950, Holmes – H. Rumbold Esyreu, Bosna Serai, 3. maja 1872; FO 195/1031, Holmes – Elliotu (Enclose Report to Granville), 13. septembra 1873, No. 32, Konzularno; FO 195/1101, Holmes – Elliotu, Bosna Serai, 13. oktobra 1876, No. 60; FO 195/1101, Holmes – Elliotu, Bosna Serai, 13. oktobra 1876, No. 60; FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 28. marta 1878, No. 19.

naklonjen kao Osman-paša.¹² Zatim se Hadži Lojo koristi u funkciji da se pokaže kako su on i njegovi istomišljenici i sljedbenici izuzetak, a ne pravilo u odnosima između domaćih muslimana i hrišćana.¹³ S tim u vezi, Britanci tvrde da u pripremama za otpor austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine, a pogotovo prije tog vremena, fanatičnog protivnika reformi Hadži Loju slijedi neuka siromašna manjina. Britanci na tome insistiraju kako bi održali narativ da u Bosni i Hercegovini dominira suživot i tolerancija, a da su akti ugnjetavanja hrišćana i nasilja nad njima rezultat djelatnosti nekolicine fanatika i manjeg broja njihovih neukih sljedbenika. Ipak, nisu mogli ne primijetiti da potpora Hadži Loji raste u turbulentnim vremenima, kada je stanje postalo kritično i kada je zbog hrišćanskog ustanka i hrišćanske (austrougarske) najezde na Bosnu porastao osjećaj muslimanske ugroženosti.

a) Hadži Lojo islamski fanatik i razbojnik

Od prvog spominjanja Hadži Loje u britanskim konzularnim izvještajima počinje se graditi krajnje negativna slika ove ličnosti koja je ostavila značajnog traga u bosanskohercegovačkoj historiji. Svojim postupcima očito se nametnuo za dežurnog krivca za sve akte netolerancije i nasilja nad hrišćanima. O njegovim postupcima prvo svjedočanstvo u građi britanskog konzulata nalazimo po Hadži Lojinom povratku iz progonstva 1871. godine.¹⁴ Hadži Lojo se, po tvrdnji konzula Holmesa, ponovo vratio vršenju prijetnji i nasilja nad hrišćanima. I pravoslavicima i katolicima. U ovom pitanju Britanci potvrđuju druge izvore koji su tvrdili da Hadži Lojo nije dozvoljavao da hrišćani jašu na konju u prisustvu

¹² Odlučnost i efikasnost Šerif Osman-paše u rješavanju svih problema u Bosni argumentirana je i njegovim odnosom spram nedopuštenih aktivnosti i ponašanja Hadži Loje. U oktobru 1871. Holmes sa žaljenjem konstatuje da probleme ponovo čini fanatični derviš Hadži Lojo koji je, za vrijeme Osman-pašine uprave, proganjan iz Bosne. FO 195/950, Holmes – Elliotu, Bosna Serai, 6. oktobra 1871, No. 22. Godinu dana poslije Holmes u sličnom duhu navodi kako se Osman-paša znao nositi s Hadži Lojom i drugima sličnog kova i da je taj valija "imao dobar osjećaj da uoči neprilike i štetu koje bi takvi ljudi mogli izazvati, a imao je i hrabrosti da ih se smjesti riješi". FO 195/950, Holmes – H. Rumbold Esyreu, Bosna Serai, 3. maja 1872. I naredne 1873. se navodi, u raspravi o povećanju fanatizma nakon što je iz Bosne otišao Šerif Osman-paša, da su Hadži Lojo i ostali fanatici osjetili slobodu za ispoljavanje svoje netolerancije prema kršćanima. FO 78/2238, Holmes – Granvilleu, 13. septembra 1873, No. 32, Konzularno. Slično i u FO 195/1101, Holmes – Elliotu, Bosna Serai, 13. oktobra 1876, No. 60.

¹³ Ovakav čvrst stav je znatno primjetniji kod W. Holmesa nego kod E. Freemana.

¹⁴ Zbog protivljenja fermanu za izgradnju nove pravoslavne crkve i samoj izgradnji Hadži Loju je iz Sarajeva u Novi Pazar prognao Šerif Osman-paša. Kreševljaković 1991, 151. Holmes potvrđuje da ga je Šerif Osman-paša protjerao ne precizirajući koje godine se to desilo. FO 195/950, Holmes – Elliotu, Bosna Serai, 6. oktobra 1871, No. 22.

muslimana.¹⁵ Očito je Hadži Lojino ubjeđenje u opravdanost prvenstva islama i muslimana bilo ugroženo reformskim fermanima, uspostavom reformskih institucija i nastojanjima da se potpuna jednakost ljudi provede u praksi.

Fanatizam Hadži Loje posebno je, kako ističu Britanci, došao do izražaja u vezi sa zvonom nove pravoslavne crkve. Naime, kako je izvještavao vicekonzul Edward Bothamley Freeman, od 1866. godine "u posljednjih šest godina..." na pravoslavnoj crkvi zvonilo je malo zvono koje je bilo staro i napuklo, pa je poslano u Austriju na prelijevanje i na njegovu težinu dodano je desetak kilograma metala. Budući da se toliko povećalo, kršćani su se neko vrijeme suzdržavali od njegove upotrebe, ali su ga u oktobru 1871. stavili u funkciju u pripremi za sprovod supruge austrijskog generalnog konzula, jer se pretpostavljalo da se, s obzirom na povod, muslimansko stanovništvo ne bi usudilo miješati. Kako je vjerska služba otkazana, preminula je poslana u Austriju na sahranjivanje, pravoslavna zajednica, strahujući od prosvjeda jednog dijela muslimanskog stanovništva ukoliko bi upotrijebili tako veliko zvono, obavila je klapnu zvona kako bi se donekle prigušio glasan zvuk. To nije bilo dovoljno Hadži Loji i njegovim istomišljenicima. "Fanatici", imam Gazi Husrevbegove džamije Abdulah ef. Kaukčija (Hadži Kaukči), Mehmed-beg Čemerlić (Mehmet Bey Kemerlich) i posebno šejh Hadži Lojo, za vrijeme Kurban-bajrama 1872. godine "predvodili su u džamiji veliki skup na kojem je bilo prisutno oko 1500 Bošnjaka", s ciljem da spriječe daljnje zvonjenje zvona na pravoslavnoj crkvi. Freeman je dodao da se u Mehmedbegovoj kući svakodnevno održavaju sastanci fanatičnog dijela stanovništva Sarajeva.¹⁶ Ova epizoda je završena tako što su Hadži Lojo i njegovi istomišljenici ishodili za njih pozitivan rezultat, bar privremeno, jer je zbog ovog pritiska i straha od nemira u gradu valija Asim-paša privatno zatražio da se zvono privremeno ne koristi.¹⁷ Očito je u smirivanju napetosti valija Asim-paša morao pribjegavati privatnoj komunikaciji i neformalnim mjerama koje su

¹⁵ "There is now here fanatic Dervish named Hadji Lojo who, during Osman Pashas administration, was banished from Bosnia. He returned when Safvet pasha was named, and having been quiet a short time, is now recommencing the behaviour for which he was formerly exiled. On several occasions on meeting a priest named Risto on horseback he has caused him to dismount, threatening to cut his throat, and asking him if Bosnia is not still musulman that he presumes to ride in presence of a Turk." FO 195/950, Holmes - Elliotu, Bosna Serai, 6. oktobra, 1871, No. 22. Uporedi s Mackenzie / Irby 1877, 21.

¹⁶ FO 195/1101, Freeman - Elliotu, Bosna Serai, 8. marta 1872, No. 5.

¹⁷ "The Governor General, however, having been informed of the determination come to at the above mentioned meeting privately requested that the bell should not be made use of for the present." FO 195/1101, Freeman - Elliotu, Bosna Serai, 8. marta 1872, No. 5.

suštinski bile suprotne reformskim nastojanjima osmanske centralne vlasti za postizanje jednakosti.

U britanskim izvještajima se čita da je ustaničko vrijeme (od ljeta 1875) bilo pogodno da Hadži Lojo još otvorenije pokaže svoju fanatični, antihrišćanski i razbojnički karakter. Činio je istovjetne akte nasilja kao i prije prvog progona 1863. pa je zbog takvog ponašanja u oktobru 1876. godine ponovo proganjan iz Bosne. Njegovo razbojničko ponašanje na putnim komunikacijama je prvršilo svaku mjeru pa je naređeno i provedeno njegovo drugo progonstvo iz Sarajeva. Naime, Holmes je izvijestio da se Hadži Lojo, "netrpeljivi i okrutni Turčin", u jesen 1876. utaborio uz cestu kod Visokog, tamo se uživljavao vrijeđanjem i razoružavanjem svakog hrišćanina kojeg bi zatekao na tom putu. Njegovo nastanjivanje u Brčkom nije uspjelo jer je glas o njegovom nasilničkom ponašanju daleko stizao. Stanovnici Brčkog, kako izvještava Holmes, i muslimani i hrišćani, odbili su njegovu želju da se tu nastani i otjerali ga iz tog mjesta.¹⁸

U konfuznoj 1878. godini, posebno nakon poraza osmanske od ruske vojske u rusko-osmanskom ratu (1877–1878), Bosna je bila preplavljena dezerterima i avanturistima od kojih su neki prihvatili razbojništvo kao sredstvo egzistencije. Među njima se, očekivano, ponovo javlja Hadži Lojo. U izvještaju od 28. marta 1878. godine privremeni konzul Freeman čak dvoji da li je uopće u naređenom progonu 1876. otišao izvan bosanskih granica. U tom izvještaju se za dežurnog krivca Hadži Loju navodi da je "u posljednje vrijeme, u društvu s braćom i neko-licinom saradnika, počinio (je) nekoliko pljački i ekscesa u različitim dijelovima zemlje".¹⁹ Od početka 1878. godine, kako izvještava Holmes, policija ga pokušava uhvatiti, ali bez obzira na to što je za njegovo hapšenje bila ponuđena nagrada, *domorodci* su ga, jedni iz straha, drugi iz fanatizma, uspjevali sakriti i zaštititi od potjere.²⁰ I u junu iste godine spominju se Hadži Lojine prijetnje sarajevskim hrišćanima, nakon čega je bio uhapšen,²¹ ali je uz pomoć nekih bošnjačkih policajaca uspio pobjeći.²² Potvrdu da je Hadži Lojo ostao na slobodi Freeman

¹⁸ FO 195/1101, Holmes – Elliotu, Bosna Serai, 13. oktobra 1876, No. 60. Slični izvještaji o ovim događajima su stizale i iz ruskog konzulata u Sarajevu. Tepić 1988, 490.

¹⁹ FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 28. marta 1878, No. 19.

²⁰ FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 28. marta 1878, No. 19. U istom duhu je izvještavao i francuski konzul Louis Patin. Patin 1992, 14.

²¹ FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 4. juna 1878, No. 36.

²² "The famous Hadji Loyo is still at large and Governor General assures me that he has positive proof of two Bosniac police officer who had received money for his apprehension having been in his company and connived at his escape. For this they have been condemned to fifteen years penal servitude, and

je donio nakon petnaest dana, ponavljajući ranije stavove da ga štite domaći Bošnjaci muslimani, uz naglasak na tome da njegova popularnost raste i među vjerskom ulemom Sarajeva.²³

Narativ o Hadži Loji kao fanatiku i nasilniku zadržan je sve do njegovog hapšenja od strane austrougarske vojske. Iako je u nekoliko navrata priznavano da je Hadži Lojo zaštitio neke ugledne hrišćane od razularene mase u turbulentnim vremenima priprema za otpor i otpora austrougarskoj okupaciji,²⁴ do kraja je ostala nedvojbena slika Hadži Loje kao mračnjaka. Nekoliko dana prije ulaska austrougarske vojske u Sarajevo, Hadži Lojo je, prema Freemanovom pisanju, sa više svojih privrženika 13. avgusta 1878. godine u blizini Sarajeva opljačkao nekoliko hrišćanskih kuća i ubio jednu mladu osobu.²⁵

b) Hadži Lojo i drugari – izuzetak, a ne paradigma muslimansko-hrišćanskih odnosa u Bosni

Britanski konzularni diskurs o muslimansko-hrišćanskim odnosima u Bosni, pogotovo onaj konzula Holmesa, čvrsto je stajao na tezi o toleranciji i suživotu navedenih grupa bosanskohercegovačkog stanovništva. Holmes je tvrdio da ogromna većina Bošnjaka muslimana nema ni najmanju želju povrijediti ili maltretirati kršćansko stanovništvo, a da samo "tri ili četiri neuka fanatika" (Hadgi Kawukjee i Mehmet Bey Kemerlich)" iskorištavaju plašljivost valije i nedovoljno vojnika odanih njemu da narušavaju dobre međuvjerske odnose u Sarajevu i da je glavni vođa ovih pojedinaca Hadži Lojo.²⁶ Njega "i neke druge sličnog kova" je zbog takvog ponašanja Šerif Osman-paša protjerivao iz Bosne.²⁷

His Excellency has written to the Porte to confirm the sentence. The Zaptieh officer, binbashi Mahmoud aga, now in pursuit of Hadji Loyo reports that he has escaped from Bosnia has gone towards Prizren, but Mahzar Pasha seems to doubt the truth of this information..." FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 13. juni 1878, No. 38.

²³ FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 28. juni 1878, No. 42.

²⁴ O tome svjedoči i Hadži Lojino zalaganje za fra Grgu Martića i njegovu sigurnost. Martić 1906, 94.

²⁵ "On the afternoon of the 13th he together with some of his fellows ... pillaged some Christian peasant's houses and killed peasant youth." FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 17. jula 1878, No. 51.

²⁶ Neki drugi narativi su tvrdili da je Hadži Lojo paradigma muslimansko-hrišćanskih odnosa u Bosni posljednjih godina osmanske vlasti. Vidi Mackenzie / Irby 1877, 21.

²⁷ FO 195/950, Holmes – H. Rumbold Esyre, Bosna Serai, 3. maja 1872. Činjenica da je isti dokument o međuvjerskim turbulencijama u Bosni bio veoma važan Britanskom ministarstvu vanjskih poslova svjedoči to što je poslan i direktno ministru u Foreign Office. FO 78/2238, Holmes – Granvilleu, Bosna Serai, 4. maja 1872. Zanimljivo je uporediti sa, u osnovi sličnim, Koetschetovim mišljenjem o toleranciji. Koetschet 1909, 55.

Britanski konzul je, istina, od početka 1870-tih primjećivao "izvjesno povećanje muslimanskog fanatizma" u Bosni i "odgovarajućeg osjećaja potlačenosti među kršćanskim stanovništvom", ali je, tvrdio je Holmes, situacija bila pod kontrolom. I tada se diskurs o prevladavajućoj toleranciji nije značajno mijenjao već je kritika išla prema neodlučnim, često mijenjanim valijama i "nekolicini fanatičnih Turaka", koji su se nakon progonstva vratili u Bosnu i "otvoreno držali skupove i propovijedali protiv kršćana". I Freeman i Holmes su ukazivali da bi rezultat te agitacije i porast islamskog fanatizma mogli dovesti do ozbiljnih komplikacija, ne samo u Sarajevu nego i u cijeloj Bosni.²⁸

Nakon početka i širenja ustanka u Hercegovini i u sjeverozapadnom graničnom pojasu Bosne pojačala se briga britanske politike i britanskog konzulata u Sarajevu za stanje hrišćana i za odnos domaćih muslimana i osmanske vlasti prema njima. Trebalo je pokazati da tolerancija na neustaničkim područjima prevladava i u vremenu nasilja. U tom smislu britanski konzul je poduzimao aktivnosti kako bi hrišćani bili zaštićeni te ostali lojalni osmanskom vladaru. Predlagane su mjere koje bi neutralizirale antihrišćansku propagandu i aktivnosti fanatika, među kojima se na prvom mjestu mislilo na Hadži Loju. Holmes je bio mišljenja da je neophodno što prije omogućiti zvonjenje zvona na crkvama, jedine mjere koja je preostala, kako je tvrdio Holmes, da hrišćani dobiju pune vjerske slobode. Ta bi mjera, bio je uvjeren Holmes, vratila povjerenje hrišćana i neutralizirala negativne posljedice djelatnosti Hadži Loje i njegovih istomišljenika.²⁹

Zahtjevi za kontrolom međuvjerskih odnosa i ubijednost da će udaljavanje Hadži Loje iz Bosne pozitivno utjecati na smirivanje napetosti i povećanje tolerancije doprli su i do valije Mehmed Nazif-paše, koji je ponovio oprobano mjeru hvaljenog valije Šerif Osman-paše – Hadži Lojo je, nakon što mu je prodana imovina u Sarajevu, protjeran iz Bosne u Mitrovicu pod pratnjom četvorice zap-tija. Holmes je za tu valijinu mjeru velike zasluge pripisivao sebi.³⁰

²⁸ FO 78/2238, Holmes – Granvilleu, 13. septembra 1873, No. 32, Konzularno.

²⁹ FO 195/1101, Holmes – Elliotu, 30. marta 1876. No. 7.

³⁰ "This having given rise to some well founded complaints I represented to the Governor General the character of the man and his antecedents, informing him also that on an occasion of his wishing to establish himself at Britcha on the Save, the inhabitants, Mussulman and Christian, refused to allow to do so and drove him from the place. His Excellency having examined into the matter, has thanked me for bringing it to his notice, and informed me that he has sold his property and sent him out of Bosnia. From enquiry I learn that this was effected a ten days ago, the Hadgi having been sent to Mitrovitza under an escort of four Zaptiehs." FO 195/1101, Holmes – Elliotu, Bosna Serai, 13. oktobra 1876, No. 60.

Ni na samom početku iskazivanja narodnog nezadovoljstva nadolazećim promjenama državno-pravnog položaja Bosne i Hercegovine, u prvoj polovini 1878. godine, Hadži Lojo ne gubi funkciju nasilnika, islamskog fanatika i protivnika jednakosti. Iako u tom kriznom vremenu iz Britanskog konzulata stižu informacije o povećanju muslimanskog fanatizma i straha kod hrišćana, još uvijek Hadži Lojo i njegovi istomišljenici nisu *mainstream* odnosa bosanskih muslimana prema kršćanima. U Freemanovom izvještaju od 4. juna 1878. godine navodi se da je prigodom sahrane bogatog kršćanskog trgovca, jedan derviš (iz sljedećeg dokumenta u vezi s ovim izvještajem se vidi da se radi o Hadži Loji), koji je u tom trenutku prolazio na konju, uputio uvredljive riječi i uzviknuo da za nekoliko dana život nijednog kršćanina neće vrijediti petnaest para.³¹

c) Protiv volje velikih sila: od sporedne do glavne uloge u otporu austrougarskom okupacionom mandatu

Kada su se stanovnici Sarajeva u vezi s rješavanjem budućnosti Bosne i Hercegovine u završnoj fazi Istočne krize uznemirili i počeli formirati vlastitu političku volju, obraćali sultanu i tražili razjašnjenje situacije, Britanski konzulat u Hadži Loji nije vidio stvarnog vođu otpora odlukama velikih sila koja će se jasno iskazati na Berlinskom kongresu. U ranoj fazi pokazivanja nezadovoljstva domaćeg stanovništva takvoj politici pominju se Sulejman efendija Jamaković i Abdulah ef. Kauččija ("Hadji Kaukgee") te još neki uglednici, koji su po mišljenju Freemana, stajali iza cjelokupne situacije.³²

Spremnost Britanaca da prihvate veliki porast Hadži Lojine popularnosti i činjenicu da se radi o narodnom vođi, iako još uvijek stidljivo, prvi put nalazimo u Freemanovoj depeši od 28. juna 1878. godine, u kojoj se pominje da sarajevske "hodže i mule" pripremaju obraćanje generalnom guverneru u Hadži Lojinu korist a protiv njegovog uhićenja. To je, u duhu dokazivanja da Hadži Lojina socijalna aktivnost nije paradigma društvenih odnosa u Bosni već izuzetak, izazvalo čuđenje kod Freemana koji i dalje tvrdi da Hadži Lojo nije ništa drugo nego "neuki i fanatični seljak", i da se čudi kako je on stekao "karakter svetosti i čast koja

³¹ FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 4. juna 1878, No. 36. Uporedi sa FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 13. juna 1878, No. 38.

³² Još tada se pojavila ideja progona valije kao simbola "izdajničke" vlasti, a povratak predreformskih institucija i društvenih odnosa. FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 27. maja 1878, No. 33.

je ukazana takvom razbojniku i ubojici³³ lako nije promijenio svoje izuzetno negativno mišljenje o karakteru Hadži Loje i njegovoj ulozi u bosanskohercegovačkom društvu i socijalnim odnosima u Bosni, Freeman vremenom sve više i sve češće prihvata da Hadži Lojo ima ulogu narodnog vođe, da iz dana u dan raste njegov utjecaj te da je upravo on predvodnik svih turbulentnih dešavanja na terenu. Dodatni dokaz Hadži Lojinog utjecaja nalazio se u slučajevima umirivanja naroda, a ne samo u agitaciji za protest i oponiranje. Freeman piše da ga je "narod prozvaio svojim zapovjednikom"³⁴ Toliko je bio narastao njegov utjecaj da su najviši predstavnici vlasti, uz Freemanove kritike za takav postupak, bili dovedeni u situaciju da mu oprostite stare prijestupe, odaju čast i priznanje: "Alai beg, ili šef policije, dočekaio ga je na stupu stepenica, zagrlio ga i odveo do paše, koji ga je lijepo primio i poslužio ga kahvom. Razgovor je završio dobivanjem potpunog oprostia za prijestupe iz prošlosti i poklonom od petsto pijastera."³⁵ Freeman u jednoj prilici izričito navodi kako je Hadži Lojo jedan od neospornih vođa pokreta protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine: "Hadži Lojo, Hadži Kaukči i izvjesni hodža po imenu Jamaković su glavne vođe ovog pokreta."³⁶ Kako je vrijeme proticalo i počele borbe protiv austrougarskih okupacionih trupa Freeman izvještava da Hadži Lojina vlast i utjecaj bivaju neograničeni, a sam Hadži Lojo je, kako piše britanski privremeni konzul, bio glavni motivator

³³ "An address to the Governor General in his favor is said to be in preparation by the Hodjas and Mullahs of the town. ... Hadji Loyo is nothing but an ignorant and fanatical peasant, and it is difficult to account of the character of sanctity acquired by, and for the honor accorded to, such a robber and assassin." FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 28. juna 1878, No. 42.

³⁴ I Kreševljaković navodi slučaj puštanja bosanskih zatvorenika iz zatvora koji svjedoči o velikom Hadži Lojinom ugledu u određenim socijalnim slojevima. "Na dan prelaska austrougarskih trupa u Bosnu, 29. jula 1878. došlo je do raspuštanja uhapšenika. Taj dan pušteni su iz zatvora svi kažnjenici. I sam je Hadži Lojo s njih skidaio okove, a oni su mu ljubili ruke, noge, bradu i čelo i klicali živio!" Kreševljaković 1937, 33. Vidi: Kapidžić 1963, 125. Pero Kreco svjedoči da je Hadži Lojo iz zatvora pustio i hrišćanske ustanike. Kreco 2018, 106.

³⁵ FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 10. jula 1878, No. 45. I sam Freeman je bio svjestan da su osmanski zvaničnici bili pritjerani uza zid, ali im je spočitavaio neodlučnost u aktivnostima na Hadži Lojinom hapšenju dok mu još uvijek nije bila narasla ogromna popularnost. FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 10. jula 1878, No. 45. J. Koetschet, veoma blizak tadašnjem bosanskom valiji, koji je i sam prisustvovao tom događaju, čin odavanja počesti Hadži Loji od najviših predstavnika osmanske vlasti proglasio je krajem te vlasti u Bosni. On piše: "Slučajno sam prisustvovao ovoj sramnoj predaji poklona i nisam se mogao suzdržati da nakon odlaska Hadži Loje i svih svjedoka ne pridem Mashar paši i ozbiljnim tonom mu ne kažem sljedeće: 'Pošto si upravo abdicirao kao valija Bosne... prijateljski ti savjetujem da se pridružiš Veli paši i da sutra kreneš u Stambul.'" Koetschet 1905, 81.

³⁶ "Hadji Loyo, Hadji Kaukgee and certain Hogia named Jamaković are the principal leaders of the movement." FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 3. avgusta 1878, No. 48. Zanimljivo je da francuski konzul Patin u Hadži Loji cijelo vrijeme, prije svega, vidi razbojnika. Patin 1992, 44.

dizanja naroda na oružje. Freeman je bio uvjeren da bez Hadži Lojina prisustva “ne bi se ni četvrti dio ovdašnjih ustanika digao na otpor”. Učinjeni su i napori od strane vođa da se institucionalno uredi vojna obaveza s prijetnjom da će svi oni koji su napustali svoje jedinice a ne vrate se odmah u njih biti strijeljani.³⁷

Zanimljivo je, ipak, primijetiti da Hadži Lojo nije bio u sastavu deputacije uglednika koja je od Freemana zahtijevala da memorandum “bosanskog naroda” proslijedi Berlinskom kongresu, protestirajući u njemu protiv bilo kakve strane okupacije zemlje, ali izražavajući spremnost da prihvate kontrolu mješovite evropske komisije.³⁸ S obzirom na stalno negativno mišljenje Britanaca o Hadži Loji ne čudi što je izostao bilo kakav Freemanov komentar na izostanak Hadži Loje u deputaciji sarajevskih uglednika. On za njih svakako nije pripadao tom odabranom društvu.

Kada se austrougarska vojska približila Sarajevu i zavladała panika u gradu, Hadži Lojo za Britance opet postaje samo razbojnik i vođa gradske svjetine. Freeman u toj situaciji sa zadovoljstvom ističe činjenicu da je Hadži Lojo, nakon posljednjih akata nasilja i ubistva jednog mladog hrišćanina u blizini grada i samoranjavanja u nogu na ulazu u konak, gdje je “vjerovatno htio da svoj ugled ponovo uspostavi zastrašivanjem ili silom”, spriječen da ponovo čini zla.³⁹

Hadži Lojo sa političke scene Sarajeva nestaje prije odlučne borbe za odbranu grada do koje je došlo 19. avgusta 1878. godine. Freeman je izvijestio da je on par dana prije ulaska austrijske vojske u Sarajevo, iako ranjen, uspio pobjeći iz Sarajeva.⁴⁰ Ali tu namijenjena uloga Hadži Loji u britanskom predstavljanju bosanskohercegovačkog društva i društvenih odnosa potpuno ne završava. Osvrćući se na dešavanja na bojnopolju u izvještaju od 23. septembra 1878.

³⁷ FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 12. avgusta 1878, No. 49.

³⁸ FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 3. avgusta 1878, No. 48.

³⁹ FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 17. avgusta 1878, No. 51. O istom zločinu na skoro isto-vjetan način govori i Koetschet. On nas obavještava da je i Narodni odbor s pravednim negodovanjem reagovao na taj sramni Hadži Lojin čin. Koetschet 1905, 102. I neki drugi narativni izvori i izvještaji stranih konzula tog vremena govore o nasilju Hadži Loje i njegove družine nad hrišćanima u toku istočne krize i otpora okupaciji. Baltić 2003, 410–412; Mackenzie / Irby 1877, 21; Patin 1992, 14, 44; Tepić 1988, 490. I Koetschet je u Hadži Loji vidio element nereda kojeg nisu podržavali “normalni” građani. “Kada je Hadži Lojo ranjen gradom se brzinom munje pronijela vijest da je Hadži Lojo smrtno stradao i svi su odahnuli i ojačale su nade u mir.” Koetschet 1905, 103.

⁴⁰ FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 31. avgusta 1878, No. 55. Martić je austrijskim isljednicima izjavio da je Hadži Lojo napustio Sarajevo prije ulaska okupacione vojske u ovaj grad (Martić 1906, 118), a iz Godišnjaka fra Jake Baltića ne može se jasno dokučiti da li je on bjekstvo Hadži Loje iz Sarajeva smjestio u vrijeme prije ili tokom sarajevske bitke 19. avgusta 1878. Baltić 2003, 409. Mita Živković bilježi da je Hadži Lojo pobjegao tri dana pred dolazak Filipovićeve vojske. Živković 1890, 189.

godine E. Freeman će, uz napomenu da ovaj bjegunac liječi ranu na stopalu i još uvijek se krije u nekom selu oko Foče, još jednom sumirati karakter i ulogu Hadži Loje u političkim previranjima u Bosni zadnjih decenija osmanske vlasti. Freeman je u tom smislu zaključio da Hadži Lojo nikada nije bio ništa više od fanatičnog razbojnika koji ni u jednom slučaju nije pokazao namjeru da učestvuje u stvarnim bitkama.⁴¹ Tom ocjenom, kojom mu je oduzeta i hrabrost a ne samo dobar karakter, Freeman je sve do njegovog hapšenja od strane okupacione vojske u okolini Rogatice 2. oktobra 1878. godine⁴² zadržao Hadži Loju u određenim mu okvirima i namijenjenoj ulozi u britanskom predstavljanju bosanskohercegovačkih društvenih odnosa: zakovan je u ulozi negativca i izuzetka u muslimansko-hrišćanskim odnosima u Bosni. Ostala mu je jedino uloga motivatora i huškača masa za otpor austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine, što ionako, u britanskom poimanju i predstavljanju pojava i događaja u Bosni i Hercegovini, nije bila pozitivna osobina. To i ne čudi s obzirom na još uvijek dominirajući imperijalni sistem vrijednosti u političkoj stvarnosti tog vremena, kao i britansku ulogu u donošenju odluke velikih sila o austrougarskom okupacionom mandatu na Berlinskom kongresu.

⁴¹ "Hadji Loyo whose part is also played out, for he was never anything but a fanatical brigand and has on no occasion shown any inclination for real fighting, is said to be healed of the wound in his foot and in concealment in a village near Foča." FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 23. septembra 1878, No. 61.

⁴² "Hadji Loyo who played such a leading role at the commencement of the insurrection, was arrested on the 2nd instant near Rogatica, and now was brought to Serajevo on 5th. He is suffering still from the wound in his foot and from fever, but every effort is being made to prolong his life as it is thought that valuable information may be obtain from him regarding the origin and promoters of the Anti Austrian movement." FO 195/1212, Freeman – Layardu, Bosna Serai, 7. oktobra 1878, No. 63.

Summary

The British and Hajji Loyo

(The function of Hajji Loyo in the British policy of proving tolerance in Bosnia)

Reports from the British consulate in Sarajevo testify that this consulate mostly followed the dominant discourse of British foreign policy who claimed that Ottoman reforms could have a positive result. Over time, the conviction in such a social development gradually weakened. The consular reports presented various actors and situations that prevented the achievement of the desired outcome of the implementation of the reforms. Much of the blame for the failure to achieve the goals of the reforms was placed on the Bosnian policies of Russia, Austria/Austria-Hungary, Serbia and Montenegro. But consular reports also argued that there was a guiltiness in the Ottoman state administration and the legacy of the classical Ottoman system.

In order to maintain the prevailing discourse of tolerance, while respecting individual cases of oppression, intolerance and violence against and towards Christians, the British Consulate also used the method of "on-call culprits". Probably the most visible culprit was Salih Vilajetović, better known as Hajji Loyo.

Hajji Loyo was painted in the dark colors of the backward past in the reports of the British. If the British reports are to be believed unreservedly, he is an Islamic fanatic, a cruel Turk, a fanatical dervish, a bully, a robber, a persuasive speaker and a leader of the lower strata of the Muslim population of Sarajevo. This person had a multiple purpose in justifying the rightness of British policy in Bosnia. The presentation of Hajji Loyo began with his portrayal as an Islamic fanatic and bandit, and his most important function was to serve as proof that intolerance and violence towards Christians are the exception, not the rule, in the relations between local Muslims and Christians. The British had been supporting this thesis by citing specific cases of Hajji Loyo's violence and terror, constantly noting that tolerance is still the dominant characteristic of interfaith relations in Bosnia. In this regard, the British claimed that only an ignorant and miserable minority followed Hajji Loyo in the resistance to the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina, even though one of the leaders of the resistance was precisely Hajji Loyo. However, they had been admitting that

the popular support to Hajji Loyo was increasingly larger during the turbulent times when, due to the Christian uprising and the Christian (Austro-Hungarian) invasion of Bosnia, the feeling of Muslim insecurity was increased.

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

a) Neobjavljeni izvori

National Archives of the United Kingdom, Foreign Office Archives, London

- FO 195/950
- FO 195/1031
- FO 78/2238
- FO 195/1101
- FO 78/2620
- FO 195/1212

b) Objavljeni izvori

- Gavranović, B. 1973. *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. godine*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Kapidžić, H. 1963. Sarajevo u avgustu 1878. godine. *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva* 1: 117–132.
- Ković M. 2011. Britanci i Hadžilojina revolucija: konzul Edvard Frimen o pobuni i okupaciji Sarajeva 1878. godine. *Mešovita građa* 32: 381–414.

LITERATURA

- Auberson, D. 2008. Joseph Koetschet (1830-1898): un Suisse dans l'Empire ottoman, *Actes de la Société jurassienne d'émulation*, Band (Jahr) 111: 219–236.
- Baltić, J. 2003. *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vrmena u Bosni*. Zagreb: Synopsis; Sarajevo: Svijetlo riječi; Tomislavgrad: Naša ognjišta.
- Bailey, F. E. 1942. *British Policy and the Turkish Reform Movement: A Study in Anglo-Turkish Relations 1826–1853*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bencze, L. 2005. *The Occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878*. New York: Columbia University Pres.
- Bourne K. 1970. *The Foreign Policy of Victorian England 1830-1902*. Oxford: Clarendon Press.
- Cunningham, A. 1993. *Eastern Questions in the Nineteenth Century*. Collected Essays. Vol. II. London: Frank Cass&Co. LTD.

- Čubrilović, V. 1930. *Bosanski ustanak 1875–1878*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Damjanović, D. 2017. Austro-ugarska okupacija Bosne i Hercegovine gledana očima hrvatskog slikara: Prijelaz Save kod Broda Ferdinanda Quiquereza. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 41: 199–214.
- *Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch k. k. Truppen im Jahre 1878.: nach authentischen Quellen: mit Karten und Plänen*. 1879. Wien: Verlag des K. K. Generalstabes.
- Donia, R. J. 2006. *Sarajevo: biografija grada*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Ekmečić, M. 1960. *Ustanak u Bosni 1875–1878*. Sarajevo: "Veselin Masleša".
- Ekmečić, M. 1979. *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*. Ur: Milorad Ekmečić, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Grandits, H. 2023. *Kraj osmanske vladavine u Bosni: suprotstavljena djelovanja i imperijalna prisvajanja*. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju.
- Harris, D. 1936. *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875–1878: The First Year*. Stanford: Stanford University Press.
- Husić, A. 2022. Hadži Lojin vasijet iz Terezijenštata. *Preporod* 9/1211: 45.
- Iseminger, G. L. 1968. Old Turkish hands: The British Levantian Consuls, 1856–1876. *Middle East Journal* 22/3: 297–316.
- Jelavich, B. 1973. *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question 1870–1887*. Bloomington and London: Indiana University Press.
- Karpat, K. 2002. *Studies on Ottoman Social and Political History*. Selected Articles and Essays. Leiden / Boston / Köln: Brill.
- Koetschet, 1905. *Aus Bosniens letzter Turkenzeit: Hinterlassene aufzeichnungen von Josef Koetschet*. Wien und Leipzig: A. Hartenleben.
- Koetschet, 1909. *Osman Pascha: der letzte Grosse Wesier Bosniens, und seine Nachfolger*. Sarajevo: Daniel A. Kajon.
- Kreco, P. 2018. *Životopis – Bilješke iz Srpskog ustanka u Krajini 1875–1878. godine*. Beograd: Udruženje Drvarčana.
- Kreševljaković, H. 1937. *Sarajevo u doba okupacije Bosne: 1878*. Sarajevo: Naklada piščeva.

- Kreševljaković, H. 1991. Izabrana djela. 4. Prilozi za političku istoriju Bosne i Hercegovine u XVIII i XIX stoljeću. Sarajevo: "Veselin Masleša".
- Mackenzie, G. M, Irby A. P. 1877. *Travels in the Slavonic provinces of Turkey-in-Europe*. Volume I, London: Daldy, Isbister & Co.
- Martić, G., Koharić, J. 1906. *Zapamćenja: (1829. - 1878.)*. Zagreb: Knjižara Jugoslavenske akademije.
- Millman, R. 1979. *Britain and the Eastern Question 1875–1878*. Oxford: Clarendon Press.
- Patin, L. 1992. *Bosna očima francuskog konzula*. Sarajevo: Altermedia.
- Pelagić, V. 1953. *Istorija bosansko-hercegovačke bune*. Sarajevo: "Veselin Masleša".
- Petrović, R. 1978. Otpor austrougarskoj okupaciji i prilike u Bosni i Hercegovini 1878. godine: (prema izvještajima Talijanskog konzulata u Sarajevu). *Prilozi* 14/15: 371–398.
- Popović, A. J. 1897. *Hadži-Lojina buna u Bosni: memoari*. Beograd: pisac.
- Popović, A. J. 1906. *Sarajevska revolucija 1878*. Sarajevo: Bosanska Pošta.
- Radušić, E. 2008. Stereotipi o mržnji među narodima: britanski konzuli o ruskoj i austrijskoj politici u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini XIX stoljeća. *Historijska traganja = Historical searches* 2: 227–241.
- Radušić, E. 2013. *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od 1857. do 1878. godine: od branitelja i zaštitnika do tužioca i sudije*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Radušić, E. 2014. Suživot ili mržnja i podjela: Britanci o bosanskom društvu potkraj osmanske vlasti. *Almanah: časopis za proučavanje, zaštitu i prezentaciju kulturno-istorijske baštine Muslimana-Bošnjaka* 63/64: 97–113.
- Seton-Watson, R. W. 1931. *The Role of Bosnia in International Politics (1875–1914)*, *The Religh Lecture on History*, British Academy, Volume XVII, London: Humfrey Milford Amen House.
- Seton-Watson, R. W. 1937. *Britain in Europe 1789–1914, A Survey of Foreign Policy*, Cambridge at the University Press.
- Seton-Watson, R. W. 1972. *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*. New York: The Norton Library.
- Skarić, V. 1937. *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*. Sarajevo: Izdanje Opštine grada Sarajeva.

- Steele, E. D. 2001. *Lord Salisbury; a political biography*. London: Routledge.
- Steele, D. 2014. Three British Prime Ministers and the Survival of the Ottoman Empire, 1855–1902. *Middle Eastern Studies* 50/1: 43–60.
- Tepić, I. 1988. *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima (1856–1878)*. Sarajevo: "Veselin Masleša".
- Živković, M. 1890. "Sarajevo", prilog poznavanju srpskih krajeva i prilika. *Bratstvo* IV: 144–159.